

FORMY POD NAPĚTÍM

Josef Zumr a dějiny české filosofie

Ivan Landa, Jan Mervart

I

Ten, kdo se zabývá dějinami české filosofie, položí si dříve či později otázku, v jakém smyslu lze vůbec o *české* filosofii hovořit. Jaký má vůbec smysl mluvit o *národních* filosofích? Je po ruce nějaké jednoznačné kritérium, pomocí něhož lze vyčlenit českou filosofii a odlišit ji např. od německé, francouzské, ruské anebo americké filosofie?

K přívlastku „český“ se nejčastěji vážou tři kritéria: národnostní, jazykové a teritoriální. Ani jedno z nich však není uspokojující. Všechna svým způsobem zužují pole, jež česká filosofie pokrývá. Uvažme nejprve národnostní kritérium. Upíná naši pozornost na etnickou příslušnost myslitele či myslitelky, a to daleko více než na specifčnost idejí, které ten či onen myslitel nebo ta či ona myslitelka zastávali, resp. na obsahy jejich teorií, které se zdají být jakoby druhořadé. Zároveň se tak z české filosofie vylučují ideje a teorie, jež tvůrci byli například etničtí Němci, Židé nebo Rusové. Ze stejného důvodu není vhodné ani jazykové kritérium. Je totiž nahodilé, že či zda někdo psal česky. Mnozí etničtí Češi psali nejenom česky, ale také německy, příp. zprvu pouze německy – nemluvě o tom, že *lingua franca* středověké filosofie byla latina. A do třetice ani zemské či teritoriální kritérium není zcela jednoznačné. Jednak v dějinách

českých zemí docházelo k menším či větším proměnám územního celku, jednak řada myslitelů žila a tvořila v exilu či emigraci.

Upřednostňujeme proto spíše volbu takového kritéria, které v první řadě zohlední ideje a teorie, nikoli etnicitu, jazyk nebo teritorialitu. Dáváme tedy přednost tematickému vymezení české filosofie.¹ Spolu s tím se však vnučuje otázka: Nakolik je možné nalézt jednotící téma, tj. soubor problémů, otázek a odpovědí, které by byly pro českou filosofii příznačné? Odpověď není zcela jednoznačná. Témat, na jejichž základě se mohou dějiny české filosofie rozčlenit do rozmanitých myšlenkových tradic či linií, lze totiž nalézt vícero. To v důsledku znamená, že o české filosofii lze hovořit jen v plurálu. Přívlastek „český“ přitom může naznačovat, že úvahy o národní filosofii se často prolínají s rozvíjením filosofie národních dějin, neboť dějiny české filosofie se nezdá konstruovat z hlediska různých názorů na utváření národní identity, tj. z hlediska rozličných pozic zaujímaných v rámci filosofie českých dějin. Přitom na filosofii českých dějin nemusíme nutně pohlížet jako na pokusy o nalezení jakési zázračné „logické formule“, která nadobro rozřeší hádanku *smyslu*, nýbrž lze ji chápat jednoduše jako „fenomenologii českého dějinněnárodního vědomí“, jak v narážce na Hegelovu vědu o zkušenosti vědomí tvrdí Karel Skalický. Podle něj může tato „fenomenologie“ odkrýt pestrobarevné vrstvy, tj. různé myšlenkové tradice, které jsou v českém dějinněnárodním vědomí skrytě zasuty a dnes již spolupřítomné.²

¹ Podobnou preferenci má Stanislav Sousedík, když zpochybňuje nosnost národnostního, jazykového a zemského kritéria pro vymezení svébytnosti české filosofie. Sousedík, S., *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Vyšehrad, Praha 1997, s. 16–17. Podle něj je specifčnost dána tím, že v české filosofii se na jedné straně řeší problémy, které jsou svým způsobem nadnárodní, že však na straně druhé není tato filosofie jen čistě receptivní, a tedy závislá na řešeních, která nabízejí zahraniční autoři.

² Karel Skalický takovou „fenomenologii“ provádí a rozlišuje tradice, z nichž některé na sebe zčásti navazují, zatímco jiné se zčásti překrývají. Jedná se o tradici „cyrilometodějskou“, „svatováclavskou“, „husitsko-bratrskou“, „svatojánskou“, „obrozencko-masarykovskou“ a „komunistickou“. Srov. Skalický, K., *Prolegomena*

V každé z těchto vrstev se nastolily nové problémy a nabídla se jiná řešení.

Josef Zumr patří spolu se souputníkem Robertem Kalivodou k marxistickým historikům české filosofie, kteří věnovali značné úsilí odkrytí jedné takové vrstvy. Po celý svůj tvůrčí život se zajímal o utváření svébytné tradice českého emancipačního myšlení a současně se zasloužil o její oživení a další rozvíjení. Jedná se o tradici *filosofie emancipace*, jež má svůj původ v *politické* reinterpretaci platónského realismu. Ta nejprve získala podobu teologicky zdůvodněné kritiky církve a společnosti a později se promítala do bratrské reformy věrouky. Dále sahala k obrozené filosofii dějin, a dokonce až k estetickému formalismu, strukturalismu, surrealismu či marxismu. Za společného jmenovatele této výkladové linie lze považovat jednak důraz na podvrtný potenciál platónského realismu, jednak jeho prohlubující se historizaci. Důsledkem historizace se ideální věčné formy dostávají pod tlak dějinné a společensky podmíněné skutečnosti.³

k budoucí filosofii českých dějin, *Studie* 55, 2014, 1, s. 23–55. Skalického „fenomenologie“ silně ovlivnila Kohákův pohled na dějiny české filosofie (které jsou současně filosofii českých dějin). Kohák říká, že ho tato fenomenologie „vyburcovala z dogmatického spánku a uvedla na cestu“, která vyústila v sepsání knihy *Domov a dálava*. Viz Kohák, E., *Domov a dálava*, Filosofia, Praha 2010, s. 10.

³ Svěbytnou tradici filosofie emancipace Josef Zumr spolu s Robertem Kalivodou zmapovali v antologii dějin československé filosofie. Za pojitko vybraných textů můžeme považovat právě motiv konfrontace ideální skutečnosti a reálných – historických, společenských a ekonomických – podmínek. Kalivoda, R., Zumr, J. (eds.), *Antologie z dějin československé filosofie I*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1963. Zmíněný motiv vystupuje možná ještě výrazněji do popředí ve druhém vydání této antologie, kterou v roce 1974 k vydání koncepčně připravil J. Zumr. Napsal k ní také několik úvodních textů pojednávajících o husitské době, tábořském radikalismu, české reformaci nebo české radikální demokracii. Antologie vyšla až v roce 1981, a sice bez uvedení jmen autorů. Srov. *Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení (do roku 1848)*, Svoboda, Praha 1981. Podrobnosti o vzniku této antologie lze nalézt in: Zumr, J., *Máme-li kulturu, je naší vlastní Evropa. Herbartismus a česká filosofie*, Filosofia, Praha 1998, s. 112.

II

Alfred N. Whitehead v knize *Proces a realita* (1929) prohlásil „evropskou filosofickou tradici“ za „řadu poznámek k Platónovi“.⁴ Josef Zúmr by nejspíš dal Whiteheadovi za pravdu, přinejmenším pokud jde o českou filosofickou tradici. V jeho pohledu se přitom české traktování platonismu vyznačuje silným praktickým apelem. Svým zaměřením je obráceno do konkrétní reality „zde“ a „nyní“. Ideje pravdy, krásy nebo dobra pro ni tudíž nejsou jen objekty nazírání a kontemplanace. Zmíněné ideje jsou regulativní potud, že usměrňují podobu individuálního jednání a formu existující společnosti, i kdyby měly narušovat stávající společenské poměry. Proto není divu, že kvietismus je této verzi platónského realismu na hony vzdálen.

Josef Zúmr podobně jako Robert Kalivoda zdůrazňoval, že prakticky zaměřený platónský realismus má své kořeny u autorů písičích v předhusitských Čechách a v období kulminujícího husitského radikalismu. V popředí se tehdy ocitl jeden ústřední motiv, jenž byl považován za univerzální a označován různými termíny: „obecné pravidlo“, „první pravda“, „Boží slovo“ či „Pravda“. Poznání tohoto principu přitom nebylo omezeno na klérus. Jádrem emancipačního platonismu, tolik důležitého pro jeho další recepci a rozvíjení, totiž bylo přesvědčení o epistemické demokratičnosti: poznání Pravdy je přístupné pro každého člověka, neboť každý člověk je nadán rozumem. Důležitým momentem bylo dále přesvědčení, že poznání Pravdy není samoučelné. Poskytuje životní vodítko či měřítko společenské kritiky, která opět není pouze výsadou kléru. Každý, kdo z moci svého rozumu nahlédl Pravdu, ji může použít nejen jako vodítko svého individuálního života, ale především jako měřítko, jímž může poměřovat církevní praxi i dané společenské poměry. Jestliže se na základě takového srovnání dospěje k závěru, že ani církev, ani společnost nejsou v souladu s Pravdou, je zcela oprávněný požadavek

⁴ Whitehead, A. N., *Process and Reality: An Essay in Cosmology*, Free Press, New York 1979, s. 39.

změny, která by ve výsledku měla vést k emancipaci od stávajících poměrů k větší svobodě. Uplatnění svobody zároveň úzce souviselo s tím, zda se praxe jedinců a lidských společenství řídí poznanou Pravdou jako obecným pravidlem.⁵

Tento emancipační náboj přetrval zejména v tradici Jednoty bratrské, přestože u ní se praktické zaměření platonismu transponovalo – opomineme-li její počáteční antiintelektuální zaměření – do ryze intelektuálních poloh. Výrazně k tomu přispěl krach dosavadních snah o reformu církve a společnosti a nenaplnění chiliastických očekávání. Členové Jednoty bratrské uvažovali tak, že není-li možné na tomto světě změnit existující církevní praxi a společenskou formu natolik, aby se nacházela v souladu s Pravdou, nezbyvá než se pokusit svépomocí založit malé společenství žijící podle Kristova zákona. Později Jednota bratrská přesunula těžiště jinam, totiž od přímočaré společenské kritiky k teologické reflexi obsahů víry, a to především zásluhou Lukáše Pražského. A opět o něco později, u Jana Amose Komenského se opět dostala do spojení s politikou, i když nyní se kladl důraz na osvětu, vzdělání a celospolečenskou reformu založenou na vědění a smírném konsenzu.⁶

Stopy prakticky laděného platónského realismu, třebaže smíšené s vlivy pocházejícími od Kanta anebo od německého idealismu a romantismu, lze spatřovat také u Bernarda Bolzana a Františka Palackého. Bolzano je znám především jako logik a matematik. Je však také důležitým sociálním filosofem uvažujícím o „nejlepším státě“ nebo „o právu utiskovaných na ozbrojený odpor“. Ve svých úvahách, v nichž (spíše nevědomky) navazuje na emancipační rozměr platón-

⁵ Robert Kalivoda detailně zrekonstruoval ideové podhoubí, jež propůjčilo platónskému realismu jeho praktické zaměření a dalo mu silný emancipační náboj. Kalivodovu rekonstrukci J. Zumr přejímá a dále ji domýšlí. Kalivoda, R., *Husitská ideologie*, Nakladatelství ČSAV, Praha 1961, s. 87–109.

⁶ Jednotě bratrské a filosofii emancipace se Josef Zumr věnoval např. ve stati Komenský jako filosof, in: Kalivoda, R., Zumr, J. (ed.), *Antologie z dějin československé filosofie*, s. 20–27. Zásadní jsou také studie Roberta Kalivody k tomuto tématu. Kalivoda, R., *Husitská epocha a J. A. Komenský*, Odeon, Praha 1992.

ského realismu, vychází – podobně jako ve svých logických spisech – z předpokladu existence objektivní pravdy, která je univerzální a ahistorická, a proto na člověku nezávislá. Tato objektivní pravda (mravní zákon) slouží jako standard, jímž lze poměřovat nejenom individuální smýšlení a jednání, ale také společensko-ekonomickou formaci. Je třeba zmínit, že u Bolzana je ještě uchován ahistorický moment objektivní pravdy. Objektivní pravda mu nesloužila pouze jako obecné pravidlo, jímž poměřoval historicky proměnlivé společensko-ekonomické formy. Sloužila mu kromě toho jako konstrukční princip, z něhož lze vyvodit konkrétní sociální formu: „nejlepší stát“.

U Palackého již zčásti dochází k postupné historizaci platónského realismu.⁷ Je to patrné jak v jeho rané estetice, tak v jeho pozdní filosofii dějin. Palacký se v obou případech opírá o myšlenku *božnosti*, která představuje ideál konvergence lidského a božského. K tomuto ideálu je podle Palackého možné se jen nekonečně přibližovat, ne však jej realizovat. Toto přibližování se k uvedenému ideálu je přitom motivováno idejemi, jež jsou hnací silou individuálního úsilí a lidských dějin jako celku. Konkrétně to jsou ideje pravdy a dobra, jejichž realizace pokaždé naráží na přírodní překážky a přírodní komponentu lidské existence. Motiv boje přírodního a duchovního, resp. sváru obsahu a formy tvoří jádro Palackého filosofie dějin. Lze na ni v tomto směru pohlížet jako na rozvedení estetiky (krásovědy) jinými prostředky. U Palackého je pokrok v dějinách vždy interpretován jako momentální převaha formy nad obsahem. Tato převaha se projevuje tak, že se prosazují univerzální ideje: nejenom platónské ideje pravdy a dobra, ale především republikánské ideje svobody, rovnosti a bratrství. Je ovšem třeba ihned dodat, že Palacký tento svár obsahu a formy reinterpretuje v idiomu Herderovy teorie národních charakterů a Schillerovy estetizující koncepce dějin, takže svár obsahu a formy se vykládá jako střet národních principů či charakterů.

⁷ To plasticky dokládá Josef Zumr v obsáhlé ineditní studii *Antika a česká filosofie 19. století* z roku 1975. Větší část této studie byla publikována in: Zumr, J., *Antika a česká filosofie 19. století*, in: Varcl, L. a kol., *Antika a česká kultura*, Academia, Praha 1978, s. 488–516.

Další rozvíjení prakticky orientovaného platónského realismu by nebylo myslitelné bez přispění německého idealismu a zejména Hegelovy filosofie dějin. Pod jejím vlivem se historizují dříve věčné a obecné ideje – a mění se tak i sama agenda společenské kritiky. Za místo zrodu idejí se totiž nyní považují konkrétní, historicky podmíněné společensko-ekonomické formace. To znamená, že společenská kritika již nedisponuje ahistorickým kritériem, které by bylo epistemicky přístupné ahistoricky pojímanému rozumu. V důsledku extrémní historizace formy byla forma zcela pohlcena obsahem a byla mu podřízena. Tím se však paradoxně oslabil její emancipační náboj, bereme-li v potaz oblast sociální kritiky (resp. její tvůrčí náboj, uvažujeme-li v kontextu estetiky).⁸

Je zajisté paradoxem, že filosofie herbartismu, vždy považovaná za konzervativní a reakční filosofii, soustřeďovala svoji pozornost právě na formu jako na svébytný tvůrčí princip. Herbartismus tak představoval latentní rozvíjení emancipační a praktické odnože platonismu. Významně totiž přispěl – ve své kritice hegelovské obsahové estetiky – k obsahovému vyprázdnění formotvorného principu. Tím se také později vytvořily vhodné podmínky pro recepci ruského formalismu a pro synkretismus herbartismu a formalismu, jenž propůjčil osobitost českému strukturalismu. V souladu se zaměřením této knihy lze ovšem za vrchol takového uvažování považovat meziválečnou avantgardu a marxistický humanismus šedesátých let. Avantgarda prohlubuje uvažování o formě a estetické, respektive neestetické funkci umění, a marxistický humanismus, opět především v postavách Roberta Kalivody a Josefa Zumra, vědomě navazuje v mnoha ohledech na strukturalistickou orientaci, kdy je hegelovská historizace společensko-ekonomických formací kombinována s neměnnou, ahistorickou – nyní však biologicky pojímanou – determinací člověka.

⁸ Zmíněné oslabení emancipačního náboje lapidárně vyjádřil Hegel, když formuloval svůj věhlasný *Doppelsatz*: „Co je rozumné, to je skutečné; a co je skutečné, to je rozumné.“ Hegel, G. W. F., *Základy filosofie práva*, přel. V. Špalek, Academia, Praha 1992, s. 30.

III

Studie, zahrnuté v předkládaném svazku, byly shromážděny u příležitosti životního jubilea, devadesátých narozenin Josefa Zumra, jenž se celoživotně věnuje dějinám českého myšlení. Svým dílem přispěl jak k porozumění peripetiím prakticky zaměřeného platónského realismu, tak k jeho dalšímu rozvíjení. Záběr Zumrových prací je přitom značně rozprostraněný a zahrnuje myšlenkové směry jako herbartismus, formalismus, marxismus, surrealismus či strukturalismus nebo postavy jako K. H. Mácha, Ladislav Klíma, T. G. Masaryk, Emanuel Chalupný, Josef Ludvík Fischer, Karel Teige, Karel Kosík či Robert Kalivoda. Nadto překračuje úzce vymezené hranice disciplín a často volně přechází například od estetiky k literární teorii, od metafyziky k politické a sociální filosofii, od historiografie k filosofii dějin. Široké zaměření Zumrových odborných zájmů je přitom prosto krajností encyklopedičnosti či přílišné rozvolněnosti, všechny jeho sondy, ať už se týkají radikální demokracie, vlivu antiky na české myšlení, jednotlivých postav či myšlenkových směrů, jsou zpracovány na vysoké badatelské a intelektuální úrovni. Důležitý je zde jeden prvek, jenž propojuje – jak jsme již zmínili – všechny Zumrovy texty: je jím chápání dějin české filosofie jako dějin emancipačního myšlení.

Tento pomyslný svorník v Zumrově myšlení jsme se pokusili vystihnout v názvu této knihy. Poukazuje na jeho dvě ohniska a přibližuje systematické i historické rozpětí „mezi estetickým formalismem a filosofií emancipace“. Oproti předchozím jubilejním knihám věnovaným Josefu Zumrovi⁹ je tu ale ještě jeden vědomý akcent, který do knihy jako editoři vkládáme. Prostřednictvím jednotlivých studií nechceme pouze poukázat na šíři a hloubku Zumrovy práce na poli

⁹ Jedná se o ineditní a doposud bohužel nevydaný sborník připravený k Zumrovým šedesátinám Robertem Kalivodou – viz Kalivoda, R., *Na hrázi neobvyklého osudu: Josefu Zumrovi k šedesátinám* [rukopis], 2 sv., [s.n.], Praha 1988; a dále o dvě publikace připravené péčí Ireny Šnebergové a Václava Tomka: Šnebergová, I. (ed.), *Po cestách naléhavosti myšlení*, Filosofía, Praha 1993; Tomek, V. (ed.), *Stopy a svědectví. Josefu Zumrovi k jubileu*, Filosofía, Praha 2003.

historiografie české filosofie. Jde nám také o to, abychom vyjádřili, jak silnou inspiraci je pro nás dílo a postava Josefa Zumra.

Kniha je rozdělena do šesti tematických okruhů. První oddíl *Svár obsahu a formy* pojednává o estetickém formalismu a platonismu skrytě přítomném u Karla Hynka Máchy. V první kapitole Martin Z. Pokorný analyzuje Máchův *Máj* (1836), a to se zvláštním zřetelem k výpovědím, v nichž přichází ke slovu dvojznačné hodnocení přírody. Příroda je u Máchy chápána jako symbol života, ale současně jako symbol pomíjivosti, konečnosti a smrti. Pokorného referenčním bodem je kromě Máchy také Schellingovo narativní pojednání *Klára* (1810). Jejich srovnáním dokládá, že romantické imaginativní pole bylo strukturováno představou času jakožto ve své podstatě neuchopitelné a rozporuplné veličiny. Carole Maigné ve svém příspěvku načrtává „kartografii“ herbartismu, který se podle ní rozvíjel mezi dvěma centry: Prahou a Vídní. Vývoj tohoto myšlenkového směru byl podle autorky také poznamenán tvůrčím napětím, které se nejzřetelněji projevilo v recepci herbartismu u Roberta Zimmermanna (profesora estetiky nejprve v Praze, později ve Vídni). Maigné ukazuje, že Zimmermann pojímal estetiku jako vědu o formě, která umělecké dílo nechápe ani jako výtvar génia, ani jako sebevyjádření absolutního ducha. Maigné v této formalizaci estetiky spatřuje příčinu úspěšnosti institucionalizace herbartismu v tehdejší Rakousku-Uhersku. Estetický formalismus podle ní poskytl univerzalistický rámec, v němž bylo možné vyjádřit nadnárodní identitu v mnohonárodnostním státě. Na pozadí těchto politických implikací herbartismu se také věnuje rozepři mezi jeho pražskou a vídeňskou větví, kdy sporný bod představovala právě otázka univerzality a partikulární národní identity. Xavier Galmiche tento spor přibližuje v navazující kapitole na příkladu Zdeňka Nejedlého. Galmiche připomíná, že Nejedlého námitka vůči estetickému formalismu směřovala k tomu, že se v univerzalizmu estetického formalismu rozpouští národní specifikum, tedy i totožnost. Uvedená námitka přivedla Nejedlého podle Galmiche k tomu, že obohatil vědu o formě o dříve zatracovaný prvek partikularity, a tak do ní vnesl motivy přejaté z romantismu: akcent na génia, prožitek a cit. Nejedlý tyto motivy artikuloval pomocí vitalistického slovníku, čímž v důsledku jen podtrhl politický roz-

měr své estetiky, která měla silně normativní a později autoritativní náboj.

Druhý oddíl *Setkání* pojednává jednak o Patočkových interpretacích T. G. Masaryka, jednak o intelektuálním přátelství Ireny Krońské a Romana Ingardena. Jan Zouhar ve čtvrté kapitole sleduje Patočkovu celoživotní potýkání se s myšlením TGM. Ukazuje, že Patočka byl přitahován zejména Masarykovým pokusem o mravní založení politiky tváří v tvář krizi modernity, jeho úvahami o demokracii, roli náboženství apod. V Patočkově interpretaci se Masaryk domníval, že nestačí jen uskutečnit zásadnější společenské změny, jak se o to pokoušel např. marxismus, ale že je nutné provést důkladnou reflexi mravního základu, z něhož politické, sociální a hospodářské systémy vyrůstají. A právě v tomto bodě se Masarykovy úvahy, přinejmenším v Patočkově pohledu, ocitají v těsné blízkosti úvah Edmunda Husserla o „krizi evropských věd“. Zouhar si dále všimá toho, že Patočkův vztah k myšlení Masaryka byl sice vstřícný, nicméně současně vždy kritický. Následuje kapitola, v níž Wojciech Starzyński hodnotí vliv polské filosofky Ireny Krońské na vývoj polské fenomenologie. Krońská se kriticky vyrovnávala především s fenomenologickým realismem Romana Ingardena. V recenzi jeho spisu *Spor o existenci světa* mu vytkla, že fenomenologii jednak „ontologizuje“, jednak formalizuje. Ingarden totiž podle ní odhlížel od fenoménů a zaměřoval se na způsoby existence, k nimž se dobíral pomocí logických zákonů. Její kritika ovšem zůstala bez větší odezvy. Starzyński však na základě korespondence Krońské s Janem Patočkou dokládá, že Krońská fenomenologickou kritiku Romana Ingardena i nadále rozvíjela.

Třetí oddíl *Surrealismus - formalismus - strukturalismus* je věnován postavě Vratislava Effenbergera. Tomáš Glanc hledá spojnice mezi těmito třemi směry, zabývá se funkcionální verzí strukturalismu, zastávanou Effenbergerem, a pátrá v ní po stopách inspirace Romanem Jakobsonem. Podle Effenbergera, jak píše Glanc, je pro strukturalismus, který se zrodil z ducha estetického formalismu, typický jeho dynamismus stejně jako důraz kladený na partikulárnost jakožto nedílnou složku sémantického gesta. Effenberger dynamismus dále obohatil o surrealistický prvek, totiž o psychično, když se zaměřil na zkoumání „dynamismu ducha přetvářejícího život“. Zatímco dyna-

mický strukturalismus Jakobsona se omezil na pole gramatiky a poetiky, Effenbergera přitahovala „logika“, jež je vlastní dynamismu ducha. Effenbergerovu přínosu se ve svém příspěvku věnuje rovněž Šimon Svěrák, a to na příkladu teorie ideologie. Pro Effenbergera byla ideologie neutrálně zabarveným pojmem, majícím blízko k Mukařovského konceptu světonázoru, neboť plní integrující funkci. Podle Svěráka si Effenberger velmi jasně uvědomoval, že historická kataklyzmata posledních desetiletí probudila k životu dezintegrační tendence, v nichž „integrační perspektiva“ zdánlivě nemá místo. Vymizení jednotící perspektivy, kterou Effenberger ztotožňoval s ideologií, byla pro něj motivací pro objasnění její společenské a politické funkce, ať už stabilizační či revoltní, stejně jako jejího původu ve struktuře lidské subjektivity, jež je určována svobodou.

Studie oddílu *Radikální demokracie a materialismus* jsou věnovány myšlení Karla Kosíka, konkrétně pojetí metodologie v Kosíkově uchopení dějin filosofie i filosofie samé. Tomáš Hermann tak ukazuje, že v rámci studií *Česká radikální demokracie a Dialektika konkrétního* se nejedná o dvě různá období Kosíkovy vědecké činnosti (historické a filosofické), ale že mezi oběma texty existuje výrazná metodologická souvislost a že původně historická látka sloužila Kosíkovi k vymezení konceptu konkrétní totality, rozvinutého později v *Dialektice konkrétního*. Ivan Landa v následující kapitole ukazuje, že oproti fenomenologickému čtení *Dialektiky konkrétního* odvozoval Kosík filosofickou antropologii od ontologie práce. Současně argumentuje, že návaznost na Heideggerovu fundamentální ontologii je spíše kritického rázu a že Kosík v polemice s ním obhajoval a rozvíjel koncepci praktického materialismu, jehož těžištěm bylo materialistické pojetí času a časovosti.

Pátý oddíl nazvaný *Lid a avantgarda* se dotýká otázek spojených s konceptem emancipačního subjektu v podobě avantgardy a lidu. Roman Kanda ukazuje na příkladu vstupů Vítězslava Nezvala do dějin avantgardy v polovině padesátých let mnohohvrstevnatý a nikdy neuzavřený proces vytváření (nejen) literární tradice. Ten na jedné straně mapuje historii, na straně druhé současně usiluje o ovlivňování přítomnosti. Pozitivním hodnocením avantgardního dědictví tak Nezval v druhé polovině padesátých let otevřel cestu, na níž bylo

možné na avantgardu vstřícně umělecky navázat, což se současně promítlo do intelektuální podoby následující dekády. Na příkladu Roberta Kalivody Kanda mimo jiné ukazuje, že pro mnohé nepředstavovala avantgarda v šedesátých letech uzavřený historický fenomén, ale otevřený projekt společenské emancipace. Joseph Grim Feinberg v podobném duchu poukazuje na antinomickou povahu konceptu lidu, kdy pojetí strany jakožto avantgardy dělnické třídy neumožňovalo plné uchopení lidu coby skutečného subjektu myšlení a dějin. Na příkladu dobového zájmu o dějiny a formulování folklóru poukazuje na snahy, které se tuto vnitřní rozporuplnost pokoušely překročit. Touto otevřenou interpretací tak Feinberg nabízí překročení elitářsky vymezeného revolučního subjektu v podobě komunistické strany.

Závěrečný tematický blok s názvem *Filosofie emancipace* je věnován uchopení emancipačních tendencí v historickém procesu, současně se explicitně zabývá dílem Josefa Zumra. Miloslav Caňko se nejprve věnuje práci Roberta Kalivody, přičemž sleduje, jak se Kalivodova pozice občansky angažovaného a marxisticky fundovaného intelektuála, konfrontovaného s nepříznivým vývojem politických poměrů, společenského klimatu a civilizačních vyhlídek, promítla do vývoje jeho pojetí revolučních procesů. Caňko vyzdvihuje emancipační náboj Kalivodova pojetí *revoluce* oproti časově rozvolněné *epoše*, která původně revoluční myšlenky svým způsobem zbavuje jejich emancipačního napětí. Petr Kužel sleduje Zumrovo bádání o genealogii českého strukturalismu, které odhaluje hluboké kontinuity mezi tradicí českého strukturálního myšlení a herbartismem. Zasaduje tento trend do širšího kontextu jak české, tak francouzské tradice. Jan Mervart následně usiluje o rekonstrukci Zumrovy filosofie českých dějin založené na emancipační kontinuitě od husitství po současnost. Argumentuje zároveň, že emancipace ve smyslu permanentního osvobození a směřování ke svobodné seberealizaci lidského individua zde slouží coby univerzální pojítko přesahující úzké vymezení tzv. českého údělu.

Knihu uzavírá rozsáhlý rozhovor s Josefem Zumrem, zaznamenaný v létě 2017 Romanem Kandou a Janem Mervartem. Věnuje se filosofii, literatuře a umění, mimo jiné ale také vědeckému provozu, dobové podmíněnosti i Zumrově vlastní biografii. Pro ty čtenáře, kteří nejsou

detailně obeznámeni se Zumrovými celoživotními badatelskými zájmy, představuje rozhovor dobrou orientaci v jeho rozsáhlé vědecké tvorbě. Může však sloužit též jako průvodce předkládanou knihou.

* * *

Závěrem chceme vyjádřit poděkování všem, kteří se na přípravě tohoto svazku podíleli. Kniha by patrně nevznikla bez iniciačního impulzu a permanentní podpory Olgy Baranové a Jakuba Hromka, stejně jako bez podpory ředitele Filosofického ústavu Ondřeje Ševčeka. Poděkování patří také Aleně Bakešové, která jednotlivé texty trpělivě četla a redigovala v různých verzích, přičemž nemalou měrou přispěla ke zkvalitnění překladů i českých studií. Jacques Joseph, Ondřej Krochmalný a Pavel Černovský přeložili texty zahraničních příspěvatelů, summary Ashley Davis a Joseph Grim Feinberg. Milošlav Caňko se ujal sestavení seznamu literatury a spolu s Alenou Bakešovou jmenného rejstříku, Markéta Jelenová grafické přípravy publikace a Martin Pokorný dohledu nad sazbou.